

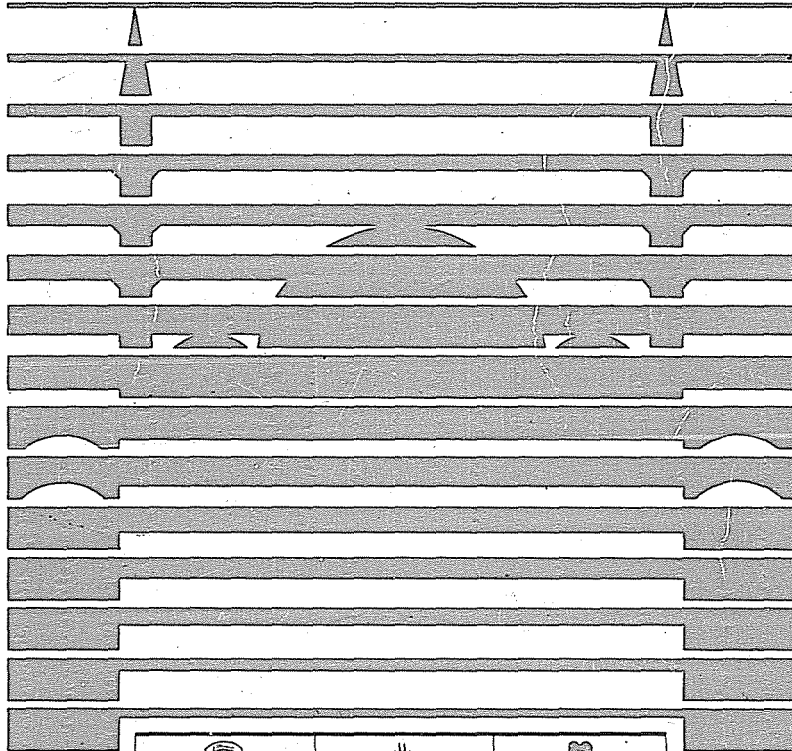
مؤتمر الحفاظ على التراث الحضاري المعماري الاسلامي في المدن

İSLAM MİMARİ MİRASINI KORUMA KONFERANSI

THE CONFERENCE ON THE PRESERVATION OF ARCHITECTURAL HERITAGE OF ISLAMIC CITIES

22-26/4/1985 İSTANBUL

BİLDİRİLER

Yapım

İKİ NOKTA

Araştırma, Basın, Yayın, Organizasyon 512 43 30

Dizgi, Film: **Damla Dizgi**, Baskı: **Seçil Ofset**, Cilt: **Numune Basım ve Ciltevi**

İstanbul, Şubat 1987

TARİHSEL ŞEHRİN KADERİ: DARRİYAH VE MİMARİ MİRASI

36

Ass. Prof. Allahi İŞTİYAKİ
Çevre Tasarımı Koleji, U.P.M.

ÖZET

İslam yerleşim merkezinin veya şehrinin mimari karakteri, fiziksel biçimi ve çevresi yerleşik yapı sanatları, planlama, tasarım ve yapı tekniği geleneklerinin yaşadığı bir toplumdur. Geleneksel anlayışla yapılmış biçimlerin korunması, mirasın korunması açısından önemlidir.

Darriyah yirmi yıl öncesine kadar insanlarla, tarlalarla, su kaynaklarıyla mutlu bir köydü ve yüzlerce yıldan beri varlığını koruyordu. Şimdi Riyad'ın varoşları bu köyün çevresini yutmuş bulunuyor ve köyün varlığı sarsılıyor. Bildiride, Darriyah'daki yerleşimin tarihi, şimdiki durumu ele alınmakta ve bu yerleşim alanının korunması gerektiği vurgulanmaktadır.

Darriyah'ın Doğuşu ve Düşüşü: Tarihsel Arkaplan

a. 18. Yüzyılda Arabistan: 18. yüzyılın başlangıcında Arap Yarımadası'nda, Hicaz'da, yabancı devlet olarak Osmanlı İmparatorluğu bulunuyordu. Osmanlı sultanı, kendisini, kutsal Mekke ve Medine şehirlerinin hizmetkârı olarak görüyor, buralarda elçi bulunduruyordu. Aynı zamanda, Osmanlı yönetimi, Peygamber'in soyundan gelen Haşimi Şerif'i Mekke ve Hicaz'ın büyük bir bölümünde yerel otorite olarak kabul ediyordu.

İsmaili veya aşırı Şii mezhebinden olan Makramî hanedanı, Yemen'in kuzey sınırındaki Najran vadisinde güçlü durumdaydı. Yemen'den, ülkeyi ilkin 16. yüzyılda işgal etmiş olan Osmanlılar ayrılmıştı ve Zaidi veya ılımlı Şii mezhebinin İmamı dağlık yörelerde hüküm sürüyordu. Umman, ilk İslam mezhebi Hariciliğin manevi mirasçısı durumundaki İbadilerin yurduydü; ama bunların Yarubi imamlarından gelen soyu çökmek ve sona ermek üzereydi. Kabilesi Osmanlıları ülkeden sürüp çıkaran Beni Halid kabilesinin başı, Basra Körfezi'nin Arap yakasında Katar'ın batısındaki vahaları egemenliği altında tutuyordu.

Arabistan sadece mezhepçilikle parçalanmamıştı; eski ve derin bir bölünme, göçebeleri de kasaba sakinlerine karşı harekete geçirmişti. Çok sayıda Bedevi kabilesiyle çok sayıda küçük kasaba bağımsızlığını korumaya çalışıyor ve çoğu zaman birbiriyle savaşıyordu.

Arabistan'da İslamiyet, Peygamber'in zamanındaki İslamiyet'ten dağlar kadar farklıydı. Kutsal taşların ve ağaçların ululanması ve ermiş kültü yaygınlaşmıştı. Ortodoks Müslümanların gözünde, olup bitenlerin çoğu, eştarıcı büyük günahın örnekleriydi, bir şeyin ya da bir kimsenin Tanrı'ya eş koşulmasıydı.

Vahabiliğin büyük başarısı, bu parçalanmış ülkenin büyük bir bölümünde birliği kurması ve ülke sınırları içinde İslamiyet'e eski saf biçimini yeniden kazandırmasıydı ¹.

b. Vahabilik, kurucusu ve Darrayah: 1703 ya da 1704'te, Muhammed İbn Abdul Vahab, Najd'daki al-Uyainah kasabasında doğdu. Babası ve büyükbabası Hanbeli yarığıcılardandı. Din konularında ve Arap dilinde babasının eğitiminden geçen genç Vahab daha on yaşına gelmeden Kuran'ı hıfzetti ve kısa bir süre sonra da Mekke'ye ilk hac ziyaretini yaptı ve Medine'ye gitti. Her gittiği yerde putperest eştarıcılığın örnekleriyle karşılaştı. Eğitimini ilerletmek için Mekke ve Medine'ye döndü. Medine'deki öğretmenlerinden Najd doğumlu biri, Arabistan'ın kurtuluşu için hazırladığı "*silahları*" gösterdi ona: kitaplarla dolu bir evdi bu.

İbn Abdul Vahab, bilgi arayışı içinde, kutsal şehirlerden Basra'ya geçti. Orada ilk olarak eştarıcılığı ve yenilikçi anlayışı açıkça mahkûm etti; ödülü ise itilip kakılmak ve kasabadan sürülmek oldu. Najd'daki Huraimila kasabasına döndü ve babasının ölümüne kadar burada oturdu.

İbn Abdul Vahab'ın görüşleri yayıldıkça, Huraimila'da kalması tehlikeli olmaya başladı. Kendisine karşı bir suikast girişimi yapıldı. Hükümdarı, Najd'in en nüfuzlu kişilerinden olan, doğum yeri al-Uyainah'a dönme kararı aldı.

İbn Abdul Vahab'ın mevcut duruma karşı çıkışı, doğudaki Beni Halid'in yöneticisini tedirgin etti ve o da bu reformcudan kurtulmak için al-Uyainah'ın hükümdarına baskı yapmaya başladı. İbn Abdul Vahab, hükümdara, Allah'a dayanan kişileri hiç bir dünyevi gücün yenemeyeceğini anlattı ve eğer sadık kalacak olursa, Beni Halid ülkesini ve yöresindeki toprakları günün birinde yöneteceğini söyledi. Ancak hükümdar, istemeye istemeye, gitmesi gerektiğini söyledi.

1744 yazında İbn Abdul Vahab, al-Uyainah ile al-Riyad arasında bulunan Darrayah kasabasını kendisine yurt edindi. Kasabanın hükümdarı Muhammed İbn Suud'un çağrısı olmadan buraya geldi, ancak hükümdarın karısı ve erkek kardeşleri, reformcunun iyi kabul görmesi konusunda hükümdarı ikna ettiler. Muhammed ibn Suud ile Muhammed ibn Abdul Vahab, Peygamberle Medinelilerin ittifaklarını pekiştirmek için ettikleri yeminin aynısını ederek anlaştılar. Vahab, hükümdara, Tanrının birliğine olan inancını koruyacak olursa, ülkeleri ve insanları yöneteceği vaadinde bulundu. Hükümdar, İslam'ın davasında Vahab'a sadakat yemini etti ve cihada hazır olduğunu açıkladı. Bu anlaşma iki yüzyıl kadar sürdü. Şimdiki Suudi Arabistan kralı baba tarafından Muhammed ibn Suud'un ve ana tarafından Muhammed ibn Abdul Vahab'ın soyundan gelmektedir.²

c. Darrayah'ın düşüşü: 1765'de Muhammed ibn Suud'un ölümüyle, oğlu Abdul Aziz yönetime geçti, yarımada'nın fethini sürdürdü ve Muhammed ibn Abdul Vahab'ı dinsel danışmanlık görevinde tuttu.

İlk Suudi hükümdarları, ele geçirdikleri kasabaların dışına hendekli kaleler yaptırıp buraları paralı askerlerle donatmayı âdet haline getirmişlerdir. Suudilerin gücünün

artması ve hacı kervanlarına yapılan Vahabi saldırıları Osmanlı sultanıyla anlaşmazlığa yol açtı. 1798'de al-Hasa'ya Türk birlikleri saldırdı, ama çekilmek zorunda kaldılar. 1801'de Vahabiler Şiilerin Irak'taki kutsal şehri Kербela'yı ele geçirdiler. Abdul Aziz öldürüldü, ama halefi Büyük Suud, Şam'a bile saldırarak ölçüde, fetihlerini yarımada dışına taşırdı. Osmanlı yönetimi, yükselen Vahabi imparatorluğunu ezmesi için, hükümdar ve modern Mısır'ın kurucusu Mehmed Ali'ye yetki verdi. 1813'de Mekke yeniden alındı. 1814'te ise Suud öldü. 1818'de Mısırlı İbrahim Paşa yönetiminde bir sefer düzenlendi ve Darriyah kasabası yerle bir edildi.³ Günümüzde Darriyah, Riyad'ın tam 15 km kuzeybatısındaki Hanifa Vadisi'ne kurulmuş küçük bir vaha kasabasıdır. Modern kasaba esas olarak vadinin güney yakasında bulunmaktadır. Ne var ki, tarihsel yönden, yerleşim merkezi vadinin her iki yakasını da kucaklamaktadır ve iki yaka, aşağı yukarı 7 km uzunluğunda bir tahkimat duvarıyla birbirine bağlanmıştır. Eski Darriyah yöresi günümüzde neredeyse yerle bir olmuş durumdadır. Ne var ki kuzey yakasında, eski ana yerleşim merkezi al-Turaif'de, bazı önemli mimari kalıntılar hâlâ varlığını korumaktadır.

Darriyah'daki en erken yerleşme alanı olan vadinin güney yakasındaki Ghasiba, 15. yüzyıldan kalmadır. Ama kasabanın serpilip gelişmesi, Darriyah'ın İmam Muhamed ibn Abdul Vahab'ın başını çektiği dinsel reform hareketinin odak noktası olduğu 18. yüzyıl ortalarına kadar mümkün olmamıştır.⁴

Darriyah Projesi

a. Geleneksel biçim doğrultusunda: Darriyah'ın şehir modeli, kamuya açık daha geniş sokaklardan yarı özel semt birimlerine ve sonunda da ailelere özgü son derece mahrem avlulara kadar kademe kademe uzanan karmaşık dar sokaklardan oluşur. Sokaklar düzensizdir, yoğun yapılı yerlerin arasından kıvrıla büküle geçerek görsel yönden ilgi uyandırır. İnsani özellikler sokaklara taşmıştır ve sokaklar o derece yayalara açıktır ki taşıtların varlığı insanda istilâ izlenimi bırakır. Sokakların ölçeği (genişliğin yüksekliğe oranı) ve doğrultusu, sokakların göz kamaştırıcı günışığından korunmasını ve serin kalmasını sağlayacak tarzdadır.

Bu inşa biçiminde her yapı komşu yapılarca örtülür ve öbür yapıları örter. Göze çarpan duvar yüzeyleri, alınan ısının miktarını azaltacak bir asgaride tutulmuştur; böylece sokaklar ve geçitler yayalar için oldukça serin ve rahat yerler olmaktadır. Böylesi çevre koşullarında evler son derece mahremdir. Sokağa bakmaz, ama genellikle bir ya da iki eve açılan yarı mahrem geçitlerden sonra gelen küçük birer avluya sahiptirler.

Mahremiyet, evlerin birbirinin mahrem sayılan avlusunu veya damını yukardan görmesini önleyecek bir biçimde yapıların yüksekliğini ve tasarımını düzenleyen, yazılı olmayan yasa ve âdetlerle sağlanır. Kadınlar, böylelikle, komşuların meraklı bakışlarından rahatsız olmadan avluyu ya da damı kullanabilirler. Sıcak gecelerde aile bireyleri damda uyuyabilirler. Avlular gözlerden ırak kaldığı için ev halkı tarafından oturma mekanı olarak kullanılır ve sulandığı zaman da ortalığı serinletir. Duvarlarda bulunan üçgen biçimi dar menfezler ise hem duvarların dış yüzeylerinde bezek işlevi görür hem de yapıda değişik yükseklikte hava akımları oluşmasını sağlar.

b. Koruma doğrultusunda: Suudi Arabistan'da yeni yerleşim alanları ve şehirlerin planlanması ve tasarlanması konusunda hayli faaliyet gösterilmekle birlikte, yöredeki yapı varlığının ve mimari mirasın korunması doğrultusunda hiçbir ilgi ve çaba göze çarpmamaktadır. Krallık'ta, başka ülkelerde olduğu gibi geleneksel binaların yerine yenilerini koymaktansa onları koruyup güzelleştirmek olanakları genellikle gözardı edilmektedir. Şehirler büyüyüp ihtiyaç arttıkça geleneksel yapılar terkedilmekte, yıkılmakta ve yerlerine modern yapılar yapılmaktadır.

Yerli özün, Amerika ve Avrupa şehirlerine benzer bir plana, görünüşe ve hayat tarzına sahip yeni bir çevre yaratılması uğruna yıkıma uğratıldığı yığınla şehir vardır. Bunun oluş nedenini kavramak kolaydır: Asıl araziyi tutan yapılar daha eski yapılardır; yeni, daha yoğun toprak kullanımları, daha yüksek kazanç sağlayacaktır; bu nedenle, eski yapı varlığının yerine yenileri yapılmaktadır. Ne var ki, büyüme süreci içinde, tarihin, kültürün ve geleneğin izlerinin bu şekilde yokolup gitmesi çok acıdır.

Suudi Arabistan, gelişmekte olan her Arap ülkesinin yüzyüze bulunduğu 20. yüzyılın etkilerine ve hızlı değişimin çetin sorunlarına açıktır. Buna bir de, fiziksel biçim ve yaşam bakımından yakın zamanlara kadar yüzyıllardır değişmemiş olan şehre hücum olgusunu da eklemek gerekir.

Altı yüz küsur yıllık mirasıyla Darriyah proje bölgesi, Suudi Arabistan'ın tarihinde önemli bir yer tutar. Özenli ve duyarlı bir inceleme ve analiz gereklidir. Böyle bir analizin sanat hazinelerini, sanat biçimlerini, mimariyi ve toplumsal-kültürel bağlamı ortaya koyması gerekir.

Bu satırların yazarı 1977'den bu yana bölgeyi on küsur defa ziyaret etmiş ve bölgedeki yapıların ve Vahanın durumunun hızla kötüleşmesine tanık olmuştur. Çamur ve taştan oluşan dev boyutlu labirent, hemen hemen 40 metreye varan ve derin bir vadiyle çevrili tepenin doruğunda bulunmaktadır. Vadi ve tepenin doruğundaki kuleler yerleşim yerinin savunulmasına katkıda bulunmuştur. Duvarlardaki zarifçe oyulmuş heykel yuvaları, süslü delikler, bezekli kapılar ve sağlam bir yapı teknolojisiyle yıkıntılar geçmişin güzelliklerini dile getirmektedir. Bu satırların yazarının bir ziyaretinde rastladığı yöre sakinlerinden bir Suudi, kasabanın tarihine büyük bir ilgi göstermiştir. Bugün Riyad'da yaşayan bu kişi ailesiyle birlikte ayda bir iki defa Darriyah yıkıntılarını ziyaret etmekte ve günün büyük bölümünü ilginç geçitlerde, mekânlarda ve avlularda dolaşp geçmişini düşünerek geçirmektedir.

Bu metruk kasaba daha fazla kötüleşmeden kurtarılıp gelecek kuşaklar için mimari ve arkeolojik değerinde bir müze durumuna getirilebilir mi, diye sormaktadır kendi kendine.

Strateji ve Plan

Yerleşimin başlangıcından kalma tarihsel önemdeki yapıları ve anıtları ve öbür kalıntıları belgelemek için bütün bölgenin kapsamlı bir incelemesinin başlatılması gerekiyor. Riyad'ın dış mahalleleri ve yeni üniversite, Darriyah'dan sadece birkaç dakika uzaklıktadır. Hanifa Vadisi'nde iki ya da üç kilometre güneye doğru, yeni diplomatik konutların bulunduğu semt bitmek üzeredir. Yeni gelişmelerin bu yörede tehlikeye yol açmasından çok, yeni diplomatik semtin kuruluşu yörenin varlığının sürmesi açısından güvence olmuştur. Son ziyaretlerinden birinde, bu satırların yazarı, Suudi Arabistan yönetiminin yöreye ilgi gösterdiğine tanık olmuştur. Yöre sınırlarının korunması ve kurtarılması için koruyucu bir çevre duvarı inşa edilmiştir. Eğitim Bakanlığına bağlı eskiçağ kalıntıları dairesi, Darriyah'daki eski evlerden birinde bir büro kurmuş bulunuyor ve bir süre sonra çevrede restorasyon çalışmalarının bazı belirtileri boy gösterebilir.

Restorasyonun hedefleri arasında şunlar sayılabilir:

- Yerleşim alanının tarihsel evriminin belgelenmesi.
- Yörenin değişik aşamalardaki büyümesini gösteren planlar hazırlanması.
- Köyün ve çevre mimari üslubunun kaydedilmesi.

- Mimari önemdeki konutların ve öbür anıtların planlarının ve şematik çizimlerinin hazırlanması.
- Restorasyon çalışmalarını yönlendirecek yeterli bilginin oluşturulması.
- Otantik modelleri restore etmek için malzemenin, kapıların, pencerelerin vb. yeniden kullanılabilir duruma getirilmesi.
- Kitlelerin korumanın öneminin farkına varması için, Darriyah'in şimdiki durumu ve geleceğe yönelik planları açıklayıcı yayın hazırlığı yapılması.

Bu proje, tamamlandığında, topluma mirası konusunda bir model sağlayacak ve büyük ilgi toplayacak ve benzer nitelikteki birçok başka yörenin gerçekleşebilmesine kapıları açacaktır. ⁵.

Koruma, Saudi Arabistan okullarında eğitim görmüş Suudi mimarlarının ilk kuşağına, geleceğe yönelik olarak esinlenmek üzere kendi geçmişini incelemesini ve kendi geleneksel sanat biçimlerini ve mimarisini kavramasını öğretecektir.

Bir UNESCO görevlisi olan Said Zulfikar bir konuşmasında şunları söylemiştir: *"Psikolojik bakımdan, İslam ülkeleri, Batılı standartlar ve değerler konusunda aşağılık kompleksine kapılmakta ve böylece kendi miraslarını gözardı edip küçümsemekte ve bazı durumlarda da bu mirastan utanç duymaktadırlar."* ⁶. Belki de bu bildiri ve içeriği, görkemli bir mimarlık mirasının hakettiği değeri görmesine katkıda bulunacaktır.

NOTLAR

1. Hopwood, Derek (Ed.) **The Arabian Peninsula, Society and Politics**. George Allen and Urvin Ltd. London. pp. 54-55.
2. **Ibid.** p. 61.
3. Lipsky, G.A. **Saudi Arabia**. HRAF Press, New Haven, 1959.
4. Department of Antiquities and Museums, Ministry of Education.
5. İştıyaki, E. **Oasis of Darriyah, Restoring its Heritage; a Research Proposal to Saudi Arabian National Center for Science and Technology**, 1981, p. 10.
6. Korab, B., **North Yemen: Land and Buildings**. AIA Journal February, 1981, p. 59.